

การจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของรัฐไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสติก๊กอกรรม พ.ศ. 2534-2563: การย้ายสิทธิ์ การบูรณะและการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว*

พิชญวัฒน์ ยาพรม**
ดรรารัตน์ เมตตาริกานนท์***

(วันรับบทความ: 8 มกราคม 2564/ วันแก้ไขบทความ: 26 มีนาคม 2564/ วันตอบรับบทความ: 8 เมษายน 2564)

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของรัฐไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสติก๊กอกรรม พ.ศ. 2534-2563 โดยใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ด้วยการศึกษาค้นคว้าเอกสารและการวิจัยภาคสนามที่ชายแดนปราสาทสติก๊กอกรรม ต.โคกสูง อ.โคกสูง จ.สระแก้ว ผลการศึกษาพบว่า ปราสาทสติก๊กอกรรมมีความสำคัญอย่างมากในแง่ประวัติศาสตร์และความมั่นคง ทั้งยังตั้งอยู่ใกล้เส้นเขตแดนไทย-กัมพูชา จึงมี 3 หน่วยงานหลักเข้ามาจัดการ คือ หน่วยงานความมั่นคง กรมศิลปากร และหน่วยงานในพื้นที่ ส่วนผลการศึกษากิจการชายแดนไทย-กัมพูชาของรัฐไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสติก๊กอกรรม พ.ศ. 2534-2563 แบ่งได้เป็น 2 ระยะ คือ 1) การจัดการชายแดน พ.ศ. 2534-2556 รัฐไทยมีเป้าหมายเพื่อย้ายสิทธิ์อันชอบธรรมเหนือปราสาทสติก๊กอกรรม ท่ามกลางกรณีพิพาทเรื่องดินแดนและปราสาทพระวิหาร ด้วยการที่หน่วยงานความมั่นคงเข้าไปขอเช่าพื้นที่รอบปราสาทเพื่อสร้างหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน (ปชต.) และอพยพประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเข้าอยู่อาศัย การประดับธงชาติไทย รวมถึงการที่กรมศิลปากรริบเร่งดำเนินการบูรณะปราสาทสติก๊กอกรรม 2) การจัดการชายแดน พ.ศ. 2557-2563 ยังคงให้ความสำคัญกับการย้ายสิทธิ์เหนือพื้นที่ปราสาทสติก๊กอกรรม ด้วยการจัดตั้งปราสาทสติก๊กอกรรมให้เป็นอุทยานประวัติศาสตร์แห่งที่ 11 ของประเทศไทย การเปลี่ยนคำขวัญและตราสัญลักษณ์ประจำอำเภอโคกสูง ขณะเดียวกันก็ให้ความสำคัญกับการสร้างความร่วมมือระหว่างประเทศ รวมทั้งการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว เป็นต้น ส่วนข้อเสนอแนะ ควรมีการศึกษาการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชา ผ่านการดำเนินงานของฝ่ายกัมพูชา เพื่อให้องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการชายแดนเหนือปราสาทสติก๊กอกรรมมีความรอบด้านยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: การจัดการชายแดน, ปราสาทสติก๊กอกรรม, ไทย-กัมพูชา, จังหวัดสระแก้ว

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของรัฐไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสติก๊กอกรรม” โดยได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากศูนย์วิจัยพลักษณ์สังคมลุ่มน้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

** นักศึกษาปริญญาโท, สาขาวิชาลุ่มน้ำโขงศึกษา, คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

*** รองศาสตราจารย์ ดร., คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น email : darmat@kku.ac.th

Thai-Cambodian Border Management at Prasat Sadok Kok Thom Vicinity
(1991–2020): Legitimacy, Restoration and Development as a Tourist Destination^{*}
Pitsanuwat Yaprom^{**}
Dararat Mattariganond^{***}

(Received Date: November 22, 2019, Revised Date: May 26, 2020, Accepted Date: June 22, 2020)

Abstract

The study aims to explore Thai-Cambodian border management at Prasat Sadok Kok Thom vicinity from 1991 to 2020. The research adopted historical approach by using document examination and field research which conducted at Prasat Sadok Kok Thom vicinity, Khok Sung Sub-district, Khok Sung District, Sa Kaeo Province. The study reveals that Prasat Sdok Kok Thom is of great historical and stability importance. It is also located near the Thai-Cambodian border, so three main agencies are responsible for the management, namely the security agency, the Fine Arts Department and the local organization. The results of the study of Thai-Cambodian border management at Prasat Sadok Kok Thom vicinity, 1991–2020 can be divided into two phases-border management in 1991-2013 and 2014-2020. The goal of the border management in 1991-2013 is to emphasize the legitimacy of Prasat Sadok Kok Thom amid the dispute about the land and Preah Vihear Temple. The security agency rented the area around Prasat Sdok Kok Thom to build Thai-Cambodian Self-Defense Village and evacuated Laos' ethnic groups to live in. The village was decorated with Thailand's national flag. In addition, the Fine Arts Department hastily proceeded to renovate Prasat Sadok Kok Thom. The border management in 2014-2020 also still emphasizes the legitimacy of Prasat Sadok Kok Thom by establishing Prasat Sadok Kok Thom as the 11th historical park of Thailand and changing the slogan and the symbol of Khok Sung District. At the same time, it also focused on building international cooperation and developing Prasat Sadok Kok Thom to be a tourist attraction. It is suggested that further research on Thailand-Cambodia border management through the operations of Cambodia should be conducted to provide more comprehensive knowledge about border management at Prasat Sadok Kok Thom vicinity.

Keywords: Border management, Prasat Sadok Kok Thom, Thailand-Cambodia, Sa Kaeo Province

---

^{*} This article is part of the thesis entitled "Thai-Cambodian Border Management at Prasat Sadok Kok Thom Vicinity", receiving a research grant from Center for Research on Plurality in the Mekong Region, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University

^{**} Graduate student, Mekong Studies Program, Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University

^{***} Associate Professor, Ph.D., Faculty of Humanities and Social Sciences, Khon Kaen University

Email :darmat@kku.ac.th

บทนำ

ชายแดน (Border) พื้นที่ที่มีความสำคัญทั้งในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคมและความมั่นคง โดยประเทศไทยมีพื้นที่ชายแดนทางบกติดต่อกับประเทศกัมพูชายาว ประมาณ 798 กิโลเมตร เป็นพื้นที่อ่อนไหวต่อความมั่นคงของรัฐ ทั้งจากภัยคุกคามความมั่นคงรูปแบบเก่าและรูปแบบใหม่ ไม่ว่าจะเป็นกองกำลังทหารต่างชาติ ปัญหายาเสพติด พื้นที่ทับซ้อน กับระเบิด ฯลฯ จึงเป็นพื้นที่พิเศษที่หน่วยงานรัฐไทยต้องเข้าไปจัดการ แต่หากพิจารณาจากงานศึกษาที่ผ่านมาพบว่า งานศึกษาการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาทั่วไป ส่วนใหญ่มุ่งเน้นศึกษา 2 ประเด็นหลัก คือ (1) การจัดการชายแดนด้านความมั่นคง โดยอธิบายปรากฏการณ์ผ่านการสร้างสัญลักษณ์ทางความมั่นคงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นหลักเขตแดน ด้านตรวจ กองกำลังทหาร หรือหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน เช่น สุรชาติ บำรุงสุข (2553) ธงชัย วินิจจะกูล (2556) วันชัย ไพเราะ (2559) และ จตุพร ดอนโสภ (2563) เป็นต้น (2) การจัดการชายแดนด้านเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญกับนโยบายส่งเสริมเศรษฐกิจชายแดนและการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ เช่น งานศึกษาของสุชาติ ผดุงกิจ (2558) ทิพย์สุดา ธรรมลาภกุล (2560) เจษฎา ความคุ่นเคย (2561) ชิตพล ชัยมะดัน (2563) เป็นต้น ทำให้มิติ หรือมุมมองการศึกษาการจัดการชายแดนผ่านโบราณอันเป็นสมบัติของชาติยังขาดหายไป

สำหรับแดนไทย-กัมพูชา นอกจากเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญต่อรัฐไทยแล้ว ยังเป็นดินแดนที่เต็มไปด้วยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ตลอดจนมรดกทางวัฒนธรรมต่าง ๆ อันทรงคุณค่ามากมายที่บรรพบุรุษได้สร้างสรรค์ไว้ โดยเฉพาะปราสาทเขมร เช่น ปราสาทพระวิหาร กลุ่มปราสาทตาเมือน ปราสาทตาควาย และปราสาทสด๊กก๊อกธม ที่มีการถกเถียงแย้งชิงครอบครองระหว่างสองประเทศ ซึ่งจากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมา พบว่านักวิชาการส่วนใหญ่ให้ความสนใจศึกษากรณีปราสาทพระวิหารเป็นพิเศษ ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์ การเมือง ชาติพันธุ์ รวมถึงความขัดแย้ง อาทิ ผลงานของ ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2536), ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2552), พิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (2556), สัญญารัตน์ มีสุวรรณ (2558), และธีรพงษ์ เรืองคำ (2559) ทำให้โบราณสถานแหล่งอื่น ๆ ถูกมองข้ามไป โดยเฉพาะปราสาทสด๊กก๊อกธม จังหวัดสระแก้ว โบราณสถานสถานที่ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและเป็นอุทยานประวัติศาสตร์แห่งที่ 11 ของประเทศไทย ที่มีการค้นพบศิลาจารึกสด๊กก๊อกธมหลักที่ 2 ซึ่งมีความสำคัญอย่างมากต่อประวัติศาสตร์ชาติเขมร เพราะได้บันทึกประวัติศาสตร์เมืองพระนครกว่า 200 ปี (Etienne Aymonier, 1901, p. 248) อีกทั้งยังตั้งอยู่ห่างจากเส้นเขตแดนไทย-กัมพูชาไม่กี่ร้อยเมตร และเป็นพื้นที่ที่อยู่ในความกังวลของรัฐไทย (สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ, ม.ป.ป., น.2) กลับมีการศึกษาอย่างจำกัดเฉพาะใน 2 มิติ คือ (1) ด้านประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบายความเป็นมาของตัวปราสาทและความสำคัญของจารึกสด๊กก๊อกธมหลักที่ 2 เช่น งานศึกษาของอภิชาติ ทวีโกศา (2549), รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2551), กำพล จำปาพันธ์ (2559), เป็นต้น (2) ด้านสถาปัตยกรรมและการบูรณะ เช่น งานศึกษาของราชมพ บัณฑิต (2546), และวสุ โปษยะนันท์ (2552) ทำให้องค์ความรู้ด้านการจัดการชายแดนขาดหายไป

ดังนั้น เพื่อเติมเต็มช่องว่างองค์ความรู้ และบุกเบิกการศึกษาการจัดการชายแดนผ่านโบราณสถาน บทความชิ้นนี้จึงมีคำถามการวิจัยว่าการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชา ของรัฐไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสด๊กก๊อกธม นับตั้งแต่ช่วงสงครามเย็นยุคในพ.ศ. 2534 จนถึงปัจจุบัน (2563) รัฐไทยมีการจัดการอย่างไร

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

เพื่อศึกษาการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของรัฐไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสด๊กก๊อกธม ตั้งแต่ พ.ศ. 2534-2563

ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตออกเป็น 3 ด้าน คือ

1) **ขอบเขตด้านเวลา** ศึกษาการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของรัฐไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสด๊กก๊อกธมตั้งแต่ปีพ.ศ.2534 ซึ่งเป็นปีที่สงครามเย็นยุติ จนถึง พ.ศ.2563 (ปัจจุบัน)

2) **ขอบเขตด้านเนื้อหา** โดยศึกษาการจัดการของ 3 หน่วยงานหลัก คือ

หน่วยงานความมั่นคง : กองกำลังบูรพา กองทัพภาคที่ 1 และกองกำลังการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12 สระแก้ว

กรมศิลปากร : สำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี อุทยานประวัติศาสตร์สด๊กก๊อกธม

หน่วยงานในพื้นที่ : บ้านหนองหญ้าแก้ว กำนันตำบลโคกสูง องค์การบริหารส่วนตำบลโคกสูง อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว เป็นต้น

3) **ขอบเขตด้านพื้นที่** ศึกษาพื้นที่ปราสาทสด๊กก๊อกธมที่ประกาศลงในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 114 ตอนพิเศษ 81 ง วันที่ 15 กันยายน 2540 รวมพื้นที่โบราณสถาน 641 ไร่ 2 งาน 82 ตารางวา และพื้นที่ชุมชน/ชายแดนโดยรอบ ในเขตตำบลโคกสูง อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว

ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ได้แบ่งหัวข้อทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องออกเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

1) **การจัดการชายแดน** : ในงานศึกษาชิ้นนี้ให้ความสำคัญกับการจัดการชายแดนในมุมมองของรัฐ อันหมายถึง การดำเนินการของหน่วยงานรัฐเพื่อบรรลุเป้าหมายด้านความมั่นคงของชาติในพื้นที่ชายแดน โดยได้แบ่งกลุ่มงานศึกษาออกเป็น 2 กลุ่ม คือ

1.1 **งานศึกษาชายแดนด้านความมั่นคง** เช่น งานศึกษาของ สุรชาติ บำรุงสุข (2553), และธงชัย วินิจจะกุล (2556) โดยได้กล่าวถึงจุดเริ่มต้นของการนำแนวคิดรัฐสมัยใหม่ (Modern State) องค์ความรู้โลกตะวันตกเข้ามาจัดการพื้นที่ชายแดนในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ถูกส่งผ่านระบบจักรวรรดินิยมการค้าอาณานิคม ด้วยการสร้างแผนที่และการปักปันเขตแดนเพื่อให้พื้นที่ชายแดนเกิดความชัดเจนมั่นคง ป้องกันการรุกรานขยายดินแดนจากศัตรู ต่อมาในยุคสงครามเย็นพ.ศ.2488-2534 (ค.ศ.1945-1991) ที่เกิดการปะทะกันระหว่างอุดมการณ์เสรีประชาธิปไตยกับคอมมิวนิสต์ ซึ่งมุ่งเป้าไปที่การแย่งชิงมวลชนในพื้นที่ชายแดน งานศึกษาในระยะหลัง เช่น งานวิจัยของวันชัย ไพเราะ (2559), และจตุพร ดอนโสภ (2563) ได้อธิบายยุทธวิธีการ ป้องกัน

ชายแดนผ่านการสร้างหมู่บ้านเพื่อความมั่นคงและอพยพผู้คนที่ต่างชาติพันธุ์เข้าไปอยู่อาศัย เป็นพรมแดนมนุษย์ พร้อมทั้งสร้างหลักประกันความมั่นคงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น การฝึกอาวุธ การวางแนว ลวดหนาม การสร้างจุดตรวจ การชุดครองยุทธศาสตร์ ตลอดจนถึงการนำแนวคิดการพัฒนา เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา โรงเรียน เป็นต้น เข้าไปยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในพื้นที่ ชายแดน

1.2 การศึกษาการจัดการด้านเศรษฐกิจ เช่น งานศึกษาของสุชาติ ผดุงกิจ (2558), ทิพย์สุตา ธรรมลาภากุล (2560), เจษฎา ความคั่นเคย (2561), ชิตพล ชัยมะดัน (2563) เป็นต้น งานกลุ่มนี้มักกล่าวถึงการจัดการชายแดนภายหลังยุคสงครามเย็นที่มโนทัศน์ชายแดนได้เปลี่ยนไป จากพื้นที่ซึ่งเต็มไปด้วยความเสี่ยงกลายเป็นพื้นที่โอกาสทางเศรษฐกิจ ด้วยเหตุนี้ทั้งรัฐบาลไทยและ ต่างชาติจึงใช้พื้นที่ชายแดนในการพัฒนาเศรษฐกิจและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับ ประเทศเพื่อนบ้าน ผ่านการลงทุนในความร่วมมือต่าง ๆ อาทิ โครงการพัฒนาความร่วมมือ ทางเศรษฐกิจในอนุภูมิภาคแม่น้ำโขง ยุทธศาสตร์ความร่วมมือทางเศรษฐกิจอิรวดี-เจ้าพระยา-แม่โขง การจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษ เป็นต้น และสร้างระบบโครงสร้างพื้นที่ พัฒนาการขนส่งระหว่างประเทศ ลดระเบียบขั้นตอนพิธีศุลกากรในการข้ามแดนทั้งคน สินค้า เงินทุน ให้เกิดความไหลลื่นมากขึ้น เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศให้เกิดความมั่นคงมั่งคั่ง

2) งานศึกษาเกี่ยวกับโบราณสถานตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มหลัก คือ

2.1 กลุ่มงานศึกษาปราสาทพระวิหาร ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่ที่ถูกศึกษา เนื่องจาก เป็นโบราณสถานที่มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ ตั้งอยู่บนจะงอยผาที่งดงาม และมีการถกเถียงแย่งชิงระหว่างไทย-กัมพูชาตั้งแต่อดีต โดยงานศึกษายุคแรก ๆ เช่น งานศึกษาของ ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2536) ได้อธิบายพระราชประสงค์ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 ทรงเจาะจง สร้างปราสาทเขาพระวิหาร ณ ตำแหน่งนี้ ทั้งที่ภูมิประเทศเป็นอุปสรรคบังคับให้ต้องหันหน้าไปทาง ทิศเหนือ เพื่อให้ศาสนสถานแห่งนี้เชื่อมโยงกับผู้คนในดินแดนเขมรสูง ซึ่งมีพื้นที่แผ่ขยายไปทางทิศ เหนือ นอกจากนี้ พิพัฒนา กระจ่างจันทร์ (2556) ยังได้แสดงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ชี้ให้เห็นว่า ผู้คนที่อาศัยอยู่รอบปราสาทเขาพระวิหารเป็นกลุ่มชาติพันธุ์เดียวกันที่อาศัยอยู่ร่วมกันและมี ปฏิสัมพันธ์ข้ามพรมแดนมาตั้งแต่อดีต แต่ภายหลังเกิดกรณีพิพาทปราสาทพระวิหาร พ.ศ.2551 นักวิชาการส่วนใหญ่เช่น ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (2552), สัญญารัตน์ มีสุวรรณ (2558), และ อีรพงษ์ เรืองคำ (2559) ได้หันมาให้ความสนใจเกี่ยวกับประเด็นความขัดแย้ง ทั้งในแง่การช่วงชิง เหตุการณ์การสู้รบ รวมไปถึงคำตัดสินของศาลยุติธรรมระหว่างประเทศอันนำมาสู่การสูญเสีย ปราสาทพระวิหารของไทย

2.2 งานศึกษาเกี่ยวกับปราสาทสติก๊กอกรม ยังมีน้อยชิ้นทั้งยังจำกัดขอบเขตอยู่ 2 ด้าน คือ ด้านประวัติศาสตร์ ได้แก่ งานศึกษาของอภิชาติ ทวีโกศา (2549) รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2551) กำพล จำปาพันธ์ (2559) ที่อาศัยข้อมูลในศิลาจารึกสติก๊กอกรมหลักที่ 2 มาเป็นตัวอย่าง ประวัติศาสตร์เมืองพระนครให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ทั้งนี้ความในจารึกยังระบุว่าปราสาทแห่งนี้ เคยเป็นศูนย์กลางชุมชนโบราณหลายชุมชน มีข้าพระคอยเฝ้าดูแลเป็นจำนวนมาก ด้านสถาปัตยกรรม และการบูรณะ เช่น งานศึกษาของราชมพ บัณจิต (2546), และวสุ โปษยะนนท์ (2552) ได้ศึกษา เทียบเคียงรูปแบบสถาปัตยกรรมปราสาทสติก๊กอกรม พบว่าเป็นปราสาทขอมทรงพุ่มรุ่นแรก ของประเทศไทย และได้ทำการศึกษาวิธีการบูรณะแบบอนัสติโรซิส อันเป็นวิธีการสากลสำหรับ บูรณะซ่อมแซมสิ่งปลูกสร้างประเภทหิน

จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งสองประเด็นทำให้ทราบถึงวิธีการจัดการชายแดนของประเทศไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน รวมไปถึงบทบาทหน้าที่ของปราสาทเขมรซึ่งอดีตเคยเป็นพื้นที่ในการเชื่อมโยงผู้คนสองฝั่งรัฐชาติเข้าไว้ด้วยกัน นอกจากนี้ยังพบช่องว่างทางวิชาการที่ยังขาดหาย คือ การศึกษาการจัดการชายแดนผ่านโบราณสถาน ซึ่งผู้วิจัยจะนำมาศึกษาต่อยอดองค์ความรู้ในการวิจัยครั้งนี้

3) ข้อมูลพื้นฐาน : ความสำคัญของพื้นที่และปราสาทสติกก็อกธม

สถานที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์ : ปราสาทสติกก็อกธม ตั้งอยู่หมู่ที่ 9 บ้านหนองหญ้าแก้ว ตำบลโคกสูง อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว ห่างจากแนวเขตแดนไทย - กัมพูชาเพียง 700 เมตร อยู่ระหว่างหลักเขตแดนที่ 42 และ 43 ถัดจากตัวปราสาทไปทางทิศตะวันออก 300 เมตร เป็นถนนศรีเพ็ญถนนยุทธศาสตร์ที่สร้างขึ้นเมื่อ พ.ศ.2532 เพื่อใช้เป็นเส้นทางลาดตระเวนของหน่วยงานความมั่นคง มีความยาว 80 กิโลเมตร ระยะทางเริ่มตั้งแต่ อำเภอตาพระยาตรงหลักกิโลเมตรที่ 28 ถึงหลักกิโลเมตรที่ 49 บริเวณโรงเกลือ ด้านหน้าถนนศรีเพ็ญลึกเข้าไปในฝั่งกัมพูชา เป็นป่าสลักกับทุ่งนาบางพื้นที่ยังเป็นพื้นที่ทับซ้อนและมีทุ่งระเบิดหลงเหลืออยู่ ฝั่งตรงข้ามปราสาทสติกก็อกธม คือ เขตปกครองอำเภอโอวจโรว จังหวัดบันเตียเมียนเจย ประเทศกัมพูชา มีอาณาเขตทอดยาวติดต่อกับจังหวัดสระแก้วของไทย 153 กิโลเมตร ลักษณะภูมิประเทศแถบนี้เป็นพื้นที่ราบ “แดนต่อแดน” ไม่มีปราการธรรมชาติ ดังเช่น ภูเขา หรือ ลำห้วยเป็นเครื่องกีดขวาง (อำเภอโคกสูง, 2561, น. 2) ดังนั้นจึงเป็นพื้นที่เสี่ยงภัยต่อปัญหาความมั่นคงของชาติ ทั้งจากกองกำลังทหารและจากประชาชนฝั่งตรงข้ามสามารถเคลื่อนพลข้ามเส้นเขตแดนรัฐชาติเข้ามาได้โดยง่าย (วันชัย ไพเราะ, 2559, น. 21)

ความสำคัญของปราสาท : ปราสาทสติกก็อกธม เป็นคำเรียกภาษาเขมรตามลักษณะสภาพแวดล้อมในอดีต โดย “สติก” แปลว่า รก ทึบ ส่วนคำว่า “ก็อก” แปลว่า ต้นกก และคำว่า “ธม” แปลว่า ใหญ่ ดังนั้น “สติกก็อกธม” จึงแปลว่า สถานที่รกทึบที่เต็มไปด้วยต้นกกขนาดใหญ่ (กรมศิลปากร, ม.ป.ป., ออนไลน์) แต่ประชาชนพื้นถิ่นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวมักเรียกปราสาทแห่งนี้ว่า ปราสาทเมืองพร้าว ส่วนชื่อที่ปรากฏในจารึก คือ “ภัทรนิเกตนะ” แปลว่า สถานที่อาศัยร่มเย็นเป็นสุข (สุจิตต์ วงษ์เทศ, 2562, ออนไลน์) ปราสาทหลังนี้เป็นปราสาทที่ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ถูกสร้างขึ้นในรัชสมัยพระเจ้าอู่ไทยที่ 2 พ.ศ. 1959 มีความเก่าแก่มากกว่าปราสาทนครวัดของกัมพูชา ตัวโบราณสถานถูกแกะสลักตกแต่งลวดลายอย่างวิจิตรงดงาม จนนายเอโมเนียร์ นักโบราณคดีชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาสำรวจโบราณสถานเขมรในไทย ได้ขนานนามปราสาทหลังนี้ว่า “เป็นโบราณสถานที่โดดเด่นที่สุดเท่าที่มนุษย์ได้สร้างไว้ด้วยหินและจารึกที่ค้นพบก็เป็นจารึกที่สำคัญที่สุดของประเทศกัมพูชา” (Etienne Aymonier, 1901, p. 248) อีกทั้งในอดีตปราสาทสติกก็อกธมเคยเป็นศูนย์กลางความเชื่อลัทธิเทวราชาที่กำหนดแบบแผนพิธีปฏิบัติต่าง ๆ ในการสถาปนาอำนาจกษัตริย์เขมรให้กลายเป็นเทพเจ้า หลักฐานปรากฏอยู่ในจารึกหลักที่ 2 (ด้านที่ 3) ที่กำหนดให้พราหมณ์สหาคีระผู้สืบเชื้อสายเลือดโดยตรงจากพราหมณ์ศิวไกวล์ยะ ซึ่งอาศัยและดูแลปฏิบัติ ณ ที่แห่งนี้ เป็นบุคคลเดียวที่ถือครองอภิสิทธิ์ความชอบธรรมในการประกอบพิธีบรมราชาภิเษกถวายกษัตริย์เขมร (กรมศิลปากร, 2529, น. 221)

นอกจากนี้ จารึกสตึกก็อภิมหลักที่ 2 ยังเป็นกุญแจไขประวัติศาสตร์เมืองพระนคร ขึ้นสำคัญที่นักวิชาการทั่วโลกใช้อย่างยิ่ง เพราะเป็นศิลาหลักเดียวในโลกที่มีการบันทึกลำดับกษัตริย์ เชมรและพราหมณ์ประจำราชสำนัก ตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 จนถึงรัชสมัยของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 (พุทธศตวรรษที่ 14-16) ไว้อย่างสมบูรณ์ แม้นดินแดนกัมพูชาเอง ก็ไม่มีการค้นพบจารึกในลักษณะนี้ (กำพล จำปาพันธ์, 2559, น. 49) ทำให้ใน พ.ศ. 2444 ที่ฝรั่งเศส ได้เข้ามาสำรวจโบราณสถานในดินแดนสยาม “ได้ให้คนมาขุด และเอาข้างฉุด” เพื่อจะเอาเสาศิลาณี ไปครอบครอง แต่ก็ไม่สำเร็จ (กรมศิลปากร, 2529, น. 184)

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า ปราสาทสตึกก็อภิมมีความสำคัญอย่างมากต่อประวัติศาสตร์ชาติกัมพูชา และต่อรัฐไทย ด้วยขนาดของโบราณสถานที่ใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออกเฉียงและเคยเป็น ศูนย์กลางลัทธิเทวราชาในกัมพูชา ส่วนจารึกสตึกก็อภิมก็เป็นหลักฐานชิ้นเดียวในโลกที่สามารถ บอกเล่าเรื่องราวประวัติเชมรกว่า 200 ปี โดยเฉพาะลำดับกษัตริย์และพราหมณ์ประจำราชวงศ์ ที่บันทึกไว้อย่างสมบูรณ์ ประกอบกับสภาพภูมิศาสตร์ที่ตั้งของปราสาทที่ติดชายแดนปราศจาก ปราการธรรมชาติเป็นเครื่องกีดขวาง ด้วยเหตุนี้พื้นที่ปราสาทสตึกก็อภิมจึงมีความสำคัญ อย่างยิ่งยวดที่หน่วยงานของรัฐไทยต้องเข้าไปจัดการ

ภาพที่ 1 แผนที่ปราสาทสตึกก็อภิม : ปรับปรุงจาก <http://1ab.in/GRo>

วิธีการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “การจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของประเทศไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสติกก้อกธม พ.ศ. 2534-2563” ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยทางประวัติศาสตร์ โดยมีขั้นตอนการดำเนินการดังนี้

1. การวิจัยจากเอกสาร โดยการรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ แล้วนำเสนอผลการศึกษาในเชิงวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้ แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ เอกสารขั้นต้น และเอกสารชั้นรอง

1.1 เอกสารขั้นต้น ได้แก่ จารึกสติกก้อกธมหลักที่ 2 นโยบาย โครงการ แผนปฏิบัติงานของกองกำลังบูรพา กองทัพภาคที่ 1 กำกับการตำรวจตระเวนที่ 12 สระแก้ว สำนักงานศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี อุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทสติกก้อกธม จังหวัดสระแก้ว อำเภอโคกสูง และองค์การบริหารส่วนตำบลโคกสูง

1.2 เอกสารชั้นรอง ได้แก่ หนังสือ งานวิจัย วิทยานิพนธ์ บทความ สิ่งพิมพ์ต่าง ๆ รวมถึงสื่อออนไลน์ที่เผยแพร่โดยอุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทสติกก้อกธม และฐาน Thailis

2. การวิจัยภาคสนาม คือ การเข้าไปอยู่ในพื้นที่วิจัยและได้ใช้วิธีการการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยผู้วิจัยได้ลงพื้นที่ศึกษา 2 ช่วงใหญ่คือ ช่วงวันที่ 1 กรกฎาคม - 31 สิงหาคม พ.ศ. 2562 และ ช่วงวันที่ 15 กันยายน - 15 ตุลาคม พ.ศ. 2563 รวมระยะเวลาทั้งสิ้น 3 เดือน นอกจากนี้ยังมีการลงพื้นที่ช่วงสั้น ๆ ทั้งก่อนลงสนามครั้งใหญ่ รวมทั้งยังทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลดังนี้

2.1.หน่วยงานความมั่นคง: เจ้าหน้าที่หน่วยปฏิบัติการทุ่นระเบิดเพื่อมนุษยธรรมที่ 1 และเจ้าหน้าที่ฝ่ายกิจการพลเรือนกองกำลังบูรพา กองทัพภาคที่ 1 เจ้าหน้าที่ตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12 สระแก้ว

2.2 กรมศิลปากร: ข้าราชการสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ปราสาทสติกก้อกธม มัคคุเทศก์ในพื้นที่ เป็นต้น

2.3 หน่วยงานในพื้นที่ ได้แก่ ปลัดอำเภอโคกสูง นายกองการบริหารส่วนตำบลโคกสูง กำนันตำบลโคกสูง ผู้ใหญ่บ้านบ้านหนองหญ้าแก้ว ตำบลโคกสูง อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว

ผลการวิจัย

บทความนี้ได้แบ่งผลการศึกษากิจการชายแดนไทย-กัมพูชาของประเทศไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสติกก้อกธม ออกเป็น 2 ช่วง คือ 1) การจัดการชายแดน พ.ศ. 2534-2556 และ 2) การจัดการชายแดนพ.ศ. 2556-2563

1. การจัดการชายแดน พ.ศ. 2534-2556: ย้ำในสิทธิอันชอบธรรมเหนือพื้นที่ปราสาทบริบททางการเมืองไทย-กัมพูชาช่วง พ.ศ. 2534-2556: ภายหลังจากสิ้นสุดสงครามเย็นใน พ.ศ. 2534 และไทยก็มีนโยบายแปรสนาามรบเป็นสนาามการค้ากับประเทศเพื่อนบ้าน ความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชามีทิศทางดีขึ้น อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษ 2550 ชายแดนไทย-กัมพูชาต้องเผชิญกับความขัดแย้งระลอกใหม่ จากกรณีเรื่องเขตแดนและโบราณสถาน เมื่อมีข่าวว่ากัมพูชาต้องการทวงคืนปราสาทเขมรทั้งหมดที่ตั้งอยู่ตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา และในช่วงก่อนการเลือกตั้งทั่วไปกัมพูชา พ.ศ. 2550

นายกรัฐมนตรีสุนทรเชนได้ชูกรณีการขึ้นทะเบียนเขาพระวิหารเป็นทั้ง “วาระแห่งชาติและวาระของพรรค” (ชาลวาทย์ เกษตรศิริ, 2552, น. 111) ต่อมา พ.ศ. 2551 ได้เกิดกรณีพิพาทปราสาทเขาพระวิหาร นำไปสู่การปะทะกันของกองกำลังสองฝ่าย ซึ่งลุกลามไปยังโบราณสถานแหล่งอื่น และ พ.ศ.2554 - 2556 เกิดการปะทะกันที่ปราสาทตาควาย และการตรึงกำลังกันที่ปราสาทตาเมือนธมชายแดนไทย-กัมพูชา อันส่งผลต่อการจัดการชายแดนเหนือพื้นที่ปราสาทสตึกก๊อกรม ส่วนหน่วยงานหลักที่เข้ามาจัดการในพื้นที่พบว่า มีสามหน่วยงานดังนี้

1.1 หน่วยงานความมั่นคง โดยมีกองกำลังบูรพา กองทัพภาคที่ 1 ตั้งอยู่ตำบลห้วยโจด อำเภอวัฒนานคร จังหวัดสระแก้ว ห่างจากปราสาทสตึกก๊อกรม 50 กิโลเมตร ซึ่งมีขอบเขตอำนาจในการดูแลพื้นที่ภาคตะวันออก เป็นหน่วยงานความมั่นคงหลักที่เข้ามาจัดการในพื้นที่พบว่ามีจัดการดังต่อไปนี้

1) การเก็บกู้วัตถุระเบิด ในช่วงสงครามกลางเมืองในกัมพูชา (พ.ศ. 2518 - 2522) ทหารเขมรสามฝ่ายที่หนีตายจากการไล่ล่าของเวียดนามได้เข้ามาพักอาศัยและตั้งฐานปฏิบัติการในพื้นที่ชายแดนไทย ได้ฝังทุ่นระเบิดตามแนวชายแดนเป็นจำนวนมาก เฉพาะในเขตตำบลโคกสูง มีประมาณ 10,000 ลูก (เชี่ยวชาญ แสงแก้ว, 2563, กันยายน 9) ดังนั้น เพื่อเปิดทางให้หน่วยงานอื่นเข้ามาใช้พื้นที่ และให้กรมศิลปากรดำเนินการบูรณะปราสาทสตึกก๊อกรม กองกำลังบูรพาจึงรีบเร่งส่งเจ้าหน้าที่เข้าทำการเก็บกู้วัตถุระเบิดสองครั้ง คือ

ครั้งแรก พ.ศ. 2533 โดยหน่วยงานทหารช่าง จากการสัมภาษณ์คุณจตุพร เทียมทินกฤต นักโบราณคดีรุ่นบุกเบิกที่ได้เข้าทำการสำรวจปราสาทสตึกก๊อกรมใน พ.ศ. 2537-2540 ได้เล่าว่าพื้นที่ที่ถูกเก็บกู้ระเบิดส่วนใหญ่จะเป็นบริเวณตัวปราสาท โดยมีการนำกรวดโรยและใช้เชือกฟางสีแดงซึ่งเป็นแนวทางเดินขนาดความกว้าง 1 เมตร ตั้งแต่คูน้ำทางทิศเหนือ อ้อมกำแพงชั้นนอก มาจนถึงซุ้มประตูทางเข้าปราสาท และตามบริเวณอาคารโบราณสถานเพื่อแสดงพื้นที่ปลอดภัย

ครั้งที่สอง พ.ศ. 2546 โดยหน่วยงานปฏิบัติการทุ่นระเบิดด้านมนุษยธรรมที่ 1 กองกำลังบูรพาที่เพิ่งจัดตั้งขึ้นใหม่ ในพ.ศ. 2540 ภายหลังจากเก็บกู้วัตถุระเบิดจำนวนเกือบ 7,000 ลูกในพื้นที่บ้านหนองหญ้าแก้วเสร็จ หน่วยปฏิบัติการทุ่นระเบิดด้านมนุษยธรรมที่ 1 ได้ขยายขอบเขตพื้นที่ 407,472 ตารางเมตร เข้ามายังบริเวณปราสาทสตึกก๊อกรม ครั้งนี้ได้รับความช่วยเหลือด้านงบประมาณวงเงิน 1,800,000 บาท และเครื่องมือจากมูลนิธิ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ซึ่งเป็นองค์กรเอกชนเพียงองค์กรเดียวในประเทศไทย ที่ทำงานด้านเก็บกู้วัตถุระเบิดในขณะนั้น และองค์กรพันธมิตรแห่งญี่ปุ่นฯ (JAHDS) โดยมีการตรวจพบทุ่นระเบิดและสรรพาวุธระเบิดที่ยังไม่ระเบิดในพื้นที่ปราสาทสตึกก๊อกรม จำนวน 30 ชิ้น ดังนี้ 1) ทุ่นระเบิดสังหารบุคคลจำนวน 20 ทุ่น 2) กระสุนปืน ค.จำนวน 4 นัด 3) ลูกระเบิดขวางจำนวน 4 ลูก 4) ลูกจรวด RPG จำนวน 2 ลูก (หน่วยปฏิบัติการทุ่นระเบิดด้านมนุษยธรรมที่ 1 กองกำลังบูรพา, ม.ป.ป., น. 1)

2) การสร้างหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน (หนองหญ้าแก้ว) และการอพยพกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเข้าในพื้นที่ ขณะที่หน่วยงานความมั่นคงไทยกำลังดำเนินการเก็บกู้วัตถุระเบิดในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา รัฐบาลกัมพูชาได้มีนโยบายยกสถานะ 5 เมือง ขึ้นเป็นจังหวัด หนึ่งในนั้นคือ จังหวัดบันเตียเมียนเจย เพื่อกระจายอำนาจและทรัพยากรสู่ชนบท พร้อมกับสนับสนุนชักชวนทหาร

และประชาชนเขมรให้อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในพื้นที่ชายแดน (วันชัย ไพเราะ, 2559 น. 238) เมื่อเห็นดังนั้นฝ่ายกิจการพลเรือนกองกำลังบูรพาจึงได้ขอพื้นที่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ จำนวน 13 แปลง รวม 154,615 ไร่ เป็นเวลา 30 ปี ในเขตจังหวัดสระแก้วจากกรมป่าไม้เพื่อสร้างหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนขึ้นมาใหม่ 13 หมู่บ้าน (ฝ่ายกิจการพลเรือน กองกำลังบูรพา, ม.ป.ป., น. 1) หนึ่งในนั้นคือ บ้านหนองหญ้าแก้วที่ถูกสร้างติดกับปราสาทสตึกก๊อกรม มีขนาดพื้นที่ประมาณ 10,000 ไร่ จำนวนประชากร 208 หลังคาเรือน (ฝ่ายกิจการพลเรือน กองกำลังบูรพา, 2545, น. 15) หลังจากพื้นที่ปลอดภัยทหารก็เริ่มประชาสัมพันธ์ ชักชวนประชาชนที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงได้แก่ บ้านดอนหลุม บ้านโคกสูง บ้านหนองเสม็ด ตำบลโคกสูง อำเภอโคกสูง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่ถูกกวาดต้อนมาตั้งแต่รัชกาลที่ 3 และบางส่วนอพยพมาจากจังหวัดโคราช สุรินทร์ บุรีรัมย์ โดยมอบสวัสดิการต่าง ๆ ประกอบด้วย บ้านหนึ่งหลังบนพื้นที่ 1 ไร่ และพื้นที่ทำกิน 14 ไร่ พร้อมระดมทุนสร้างวัดหนองหญ้าแก้วและร่วมมือกับหน่วยงานในพื้นที่สร้างระบบสาธารณสุขปโภคพื้นฐาน เช่น ประปา ไฟฟ้า อ่างเก็บน้ำ ถนน เพื่อตรงให้ประชาชนให้อยู่ติดพื้นที่และไม่ละทิ้งชายแดน ทั้งมอบหมายภารกิจให้สมาชิกต้องผลิตเปลี่ยนผ้าเวรยามในปราสาทสตึกก๊อกรมตลอดทั้งกลางวัน-กลางคืน

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่า การที่พื้นที่กายภาพชายแดนไทย-กัมพูชาบริเวณปราสาทสตึกก๊อกรมปราศจากปรากฏการณ์ธรรมชาติอย่างเช่น ภูเขา แม่น้ำเป็นเครื่องกีดขวาง ทำให้พื้นที่ดังกล่าวเสี่ยงต่อการถูกรุกรานจากฝ่ายตรงข้ามได้ง่าย การจัดการของรัฐไทยจึงใช้กลุ่มชาติพันธุ์ลาวเข้ามาควบคุมพื้นที่ชายแดนเพื่อแยกเขาและเราออกจากกันให้เห็นได้เด่นชัดขึ้น อาจกล่าวได้ว่านอกจากจะมีหลักเขตแดนและแผนที่เป็นตัวบ่งบอกอำนาจอธิปไตยแล้ว การจัดการชายแดนก็ยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ลาวที่เป็นตัวแบ่งพื้นที่รัฐชาติระหว่างไทยกับกัมพูชาอีกด้วย

3) การลงพื้นที่แสดงสิทธิ ในปี 2551 นายกรัฐมนตรีฮุนเซน กัมพูชาได้ผลักดันปราสาทพระวิหารเป็นมรดกโลก นำมาสู่ความขัดแย้งระหว่างประเทศ เกิดการเคลื่อนไหวทางทหารในบริเวณชายแดนกัมพูชาและการอ้างสิทธิ์ครอบครองปราสาทสตึกก๊อกรม คณะกรรมการกิจการชายแดนไทย สถาผู้แทนราษฎร และรองผู้บัญชาการกองกำลังบูรพา พร้อมคณะได้ลงพื้นที่และวางแผนวงกองกำลังทหารรอบปราสาทสตึกก๊อกรม พร้อมทั้งติดตั้งเสาธงชาติไทยให้สูงขึ้น เพื่อให้สามารถมองเห็นในระยะไกลบ่งบอกว่าบริเวณจุดนี้เป็นของไทย (ผู้จัดการ, 2551, ออนไลน์) และนำบ่อปูน บังเกอร์ กระจกทรายลงกระจายตามชุมชน โรงเรียน สถานีอนามัย ทั้งประกาศให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านหนองหญ้าแก้วอพยพออกจากพื้นที่

อาจกล่าวได้ว่า การจัดการของหน่วยงานความมั่นคงภายใต้กองกำลังบูรพาให้ความสำคัญกับการจัดการ “พื้นที่” และ “คน” เพื่อสร้างความมั่นคงปลอดภัย และเปิดทางให้หน่วยงานอื่นเข้ามาดำเนินการในส่วนที่เหลือ

1.2 **กรมศิลปากร** ภายใต้การดำเนินการของสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี ซึ่งมียุทธศาสตร์หลักในช่วงนี้ คือ การอนุรักษ์ บูรณะ บำรุงรักษา มรดกทางวัฒนธรรมของชาติให้มีจำนวนมากขึ้น จึงส่งผลให้เกิดการจัดการ คือ

1) การริบเร่งบูรณะปราสาทสติกก็อกกรม เป็นที่น่าสังเกตว่าภายหลังปี 2530 กรมศิลปากร ได้ให้ความสนใจในการสำรวจ กำหนดขอบเขต และบูรณะแหล่งโบราณสถานในพื้นที่ จังหวัดปราจีนบุรี (สระแก้ว) มากมาย เกือบ 30 แห่ง หนึ่งในนั้นคือ ปราสาทสติกก็อกกรม โดยในปี 2538 นายพีรพล พิเศษพงศ์ หัวหน้าทีมสำรวจโบราณสถาน ได้นำคณะเจ้าหน้าที่จำนวน 5 คน เข้าสำรวจ และกำหนดขอบเขตปราสาทสติกก็อกกรมก่อนบูรณะ ทั้งที่บริเวณปราสาทยังไม่ปลอดภัยจาก กบระเบิดโดยสมบูรณ์ จึงทำเรื่องขอขบประมาณไปยังส่วนกลาง เพื่อจัดจ้างชาวบ้านชนหินและ ทำความสะอาด แต่เอาเข้าจริงวัตถุประสงค์หลักกลับใช้สำรวจหาระเบิด ซึ่งมีการตรวจพบ มากพอสมควร (จตุรพร เทียมทินกฤต, 2563, กันยายน 30)

ต่อมา ในพ.ศ. 2540 สำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี ได้ทุ่มงบประมาณจำนวนเกือบ 60 ล้านบาท ภายใต้การควบคุมของดร.วสุ โปษยะนันท์ เพื่อฟื้นฟูปราสาทแห่งนี้ โดยใช้แนวคิด อนัสติโลซิส (Anastylosis) หรือ “การประกอบคืนสภาพ” เป็นแนวทางที่ได้การยอมรับกัน โดยสากลและถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลายสำหรับการบูรณะโบราณสถานประเภทหิน เช่น บุโรพุทโธ กลุ่มปราสาทนครวัด ปราสาทหินพิมาย เป็นต้น (วสุ โปษยะนันท์, 2559, น.2) โดยการบูรณะ ปราสาทเริ่มจาก โคปุระ ถนนทางเดินหน้าปราสาท บรรณาลัยเหนือและใต้ ปราสาทองค์ประธาน ระเบียงคด กำแพงแก้ว และคูน้ำ ตามลำดับจนเสร็จสมบูรณ์ในปี พ.ศ. 2552 การบูรณะปฏิสังขรณ์ ปราสาทสติกก็อกกรมจึงไม่เพียงแต่ดำเนินการตามนโยบายของรัฐส่วนกลางเท่านั้น แต่ยังเป็นเครื่องมือสำคัญในการย้ำให้เห็นถึงสิทธิความเป็นเจ้าของพื้นที่เหนือปราสาทสติกก็อกกรมอีกด้วย รวมถึงสะท้อนความสามารถของสถาปนิก วิศวกรและช่างฝีมือของไทยที่สามารถพลิกฟื้น ชากปรักหักพัง ให้กลับมาสวยงามดังเดิมได้อีกครั้ง

2) การเสด็จของเชื้อพระวงศ์และการสร้างสัญลักษณ์แสดงความเป็นเจ้าของ ตั้งแต่เริ่มโครงการสำรวจและบูรณะปราสาทสติกก็อกกรม มีเจ้าหน้าที่ระดับสูงของกรมศิลปากร และข้าราชการในพื้นที่ ได้แก่ อธิบดีกรมศิลปากร ผู้อำนวยการสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี ผู้ว่าราชการจังหวัดสระแก้ว รองผู้บังคับการกองกำลังบูรพา ลงพื้นที่เยี่ยมชมปราสาทสติกก็อกกรม อยู่หลายครั้ง แต่สิ่งที่น่าสนใจคือ การเสด็จเยือนปราสาทของเชื้อพระวงศ์ไทยถึง 2 พระองค์ คือ การเสด็จพระราชดำเนินของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ใน พ.ศ. 2533 และวันที่ 31 สิงหาคม พ.ศ. 2553 และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ใน พ.ศ. 2539 (ข่าวในพระราชสำนัก, 2553, สิงหาคม 31 และ อภิชาติ ทวีโกคา, 2549, น. 4)

การเสด็จเยือนปราสาทสติกก็อกกรมของทั้งสองพระองค์ปฏิเสธไม่ได้ว่ามีนัย ทางการเมืองและเป็นการแสดงสิทธิบนพื้นที่เหนือปราสาท เพราะทุกครั้งต่างเกิดขึ้นหลังผ่านพ้น วิกฤตความขัดแย้งและปัญหาเรื่องเขตแดนไม่นาน เช่น ใน พ.ศ. 2551-2556 เกิดกรณีพิพาท ปราสาทพระวิหารและการอ้างสิทธิเหนือโบราณตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชา โดยการเสด็จเยือน ในแต่ละครั้งก็จะมีสัญลักษณ์หรือร่องรอยความทรงจำของการเสด็จมาเยือนพื้นที่ดังกล่าวของ เชื้อพระวงศ์ไทย เช่น ป้ายแกะสลักบนแท่งหินลายพระหัตถ์ “สิรินธร” ที่กรมศิลปากรจัดทำ และตั้งแสดงไว้ด้านหน้าปราสาทประธาน และป้ายรายละเอียดที่ทรงปลูกต้นไม้กล้วยไม้ ประจำถิ่นหน้าตัวปราสาท สัญลักษณ์เหล่านี้ สะท้อนให้เห็นถึงการย้ำถึงสิทธิของประเทศไทยเหนือพื้นที่ ปราสาทสติกก็อกกรมนั่นเอง

อาจกล่าวได้ว่า หลังจากที่หน่วยความมั่นคงดำเนินการเก็บกู้ระเบิด กรมศิลปากร มุ่งเน้นการจัดการที่ตัว “ปราสาท หรือ โบราณสถาน” ด้วยการบูรณะปราสาทนั้น ก็เพื่อย้ำให้เห็นถึงความ เป็นเจ้าของหรือสิทธิเหนือพื้นที่ปราสาทศักดิ์ก้อถรม รวมทั้งการเสด็จของเจ้านายไทยและ การสร้างสัญลักษณ์ในการเสด็จมาพื้นที่ดังกล่าว ก็เพื่อสะท้อนถึงสิทธิเหนือพื้นที่ปราสาทศักดิ์ก้อถรม

1.3 หน่วยงานในพื้นที่ โดยมีอำเภอโคกสูง เทศบาลตำบลโคกสูง และประชาชน ในพื้นที่เป็นหน่วยงานที่มีบทบาทจัดการสำคัญ คือ

1) การจัดกิจกรรมทางศาสนา จากการศึกษาพบว่า ในปี 2546 (ช่วงเหตุการณ์ เผาสถานทูตไทยในกัมพูชา) มีข่าวจากฝั่งกัมพูชาว่า ต้องการครอบครองปราสาทศักดิ์ก้อถรม ทางอำเภอและองค์การบริหารส่วนตำบลโคกสูงจึงได้ร่วมมือกันจัดกิจกรรมศาสนาพุทธ (บนพื้นที่ ปราสาทซึ่งเป็นเทวสถานของศาสนาพราหมณ์) ได้แก่ การเวียนเทียน ทำบุญตักบาตร ขนข้าว เข้าปราสาท เพื่อปลูกฝังและสร้างความหวงแหนให้กับประชาชนชาวไทย โดยเฉพาะประชาชน ที่อพยพเข้ามาใหม่ และนำเงินที่ได้จากการบริจาคมาใช้ทำนุบำรุงโบราณสถาน ทั้งในงาน ได้เรียนเชิญนายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน จากฝั่งกัมพูชา มาเป็น “แขก” ร่วมในพิธีอีกด้วย (อภิชาติ ทวีโภค, 2562, กรกฎาคม 20) การจัดกิจกรรมดังกล่าวนี้ สะท้อนให้เห็นถึงการเชื่อม คนที่อพยพเข้ามาใหม่กับปราสาทเข้าด้วยกันโดยผ่านพิธีกรรมความเชื่อ นอกจากนี้ยังเป็นการสร้าง ขวัญและกำลังใจให้กับประชาชนในพื้นที่ รวมทั้งยังได้สร้างความมั่นใจให้กับฝั่งกัมพูชาถึงการยังคง ความเคารพของคนในพื้นที่ที่มีต่อโบราณสถาน และที่สำคัญก็คือ เป็นการย้ำให้เห็นถึงสิทธิของ รัฐไทยเหนือพื้นที่ปราสาท

2) การคงชื่อเดิม “ศักดิ์ก้อถรม” และการอบรมมัคคุเทศก์ให้แก่ประชาชน จากการศึกษา พบว่า เมื่อพ.ศ.2548 มีนักท่องเที่ยวเยี่ยมชมปราสาทมากขึ้น ทางอำเภอและองค์การบริหารส่วน ตำบลโคกสูงจึงได้จัดโครงการอบรมมัคคุเทศก์รุ่นแรกขึ้น เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาท ซึ่งมี ชาวบ้านและนักเรียนสนใจเข้าร่วม 50 คน โดยสร้างรายได้ให้แก่ประชาชนไม่ต่ำกว่าวันละ 300 บาท การ อบรมดังกล่าวนี้บ่งบอกถึงการเคลื่อนไหวในพื้นที่ของหน่วยงานท้องถิ่น ต่อมา พ.ศ. 2549 ได้มีความ พยายามในการเปลี่ยนชื่อปราสาทศักดิ์ก้อถรมเป็นปราสาทเมืองพร้าว อย่างไรก็ตาม ข้อเสนอ ดังกล่าวถูกปฏิเสธจากหลายฝ่าย เพราะการคงชื่อปราสาทศักดิ์ก้อถรมสะท้อนให้เห็นถึงการยังคง ความสำคัญของชื่อพื้นที่ถิ่นเขมรเดิม ขณะเดียวกันชื่อนี้ก็เป็นที่ยึดถือของคนทั่วไปทั้งในไทยและ ต่างประเทศ (ชัตร์ต สุกุลพราหมณ์, 2562, กรกฎาคม 29)

จากข้างต้นชี้ให้เห็นว่า หน่วยงานในพื้นที่ มีวิธีการจัดการโดยใช้ “พิธีกรรม ความเชื่อ” เพื่อสร้าง ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มประชาชน(ใหม่) ที่เพิ่งเคลื่อนย้ายเข้ามากับปราสาท และยังเชื่อมคน สองฝั่งระหว่างไทยกับกัมพูชาโดยมีปราสาทเป็นตัวเชื่อมสานความสัมพันธ์อีกด้วย นอกจากนี้ หน่วยงานในท้องถิ่นยังส่งเสริมการท่องเที่ยวปราสาทด้วยการอบรมจัดตั้งมัคคุเทศก์ท้องถิ่นขึ้น ทุกกิจกรรมอาจกล่าวได้ว่านั่นหนึ่งนั้นเป็นการย้ำถึงสิทธิอันชอบธรรมของไทยเหนือพื้นที่ปราสาท

จากการดำเนินการของทั้งสามหน่วยงาน อาจกล่าวได้ว่า การจัดการชายแดนไทย-กัมพูชา ของรัฐไทยเหนือพื้นที่ปราสาทศักดิ์ก้อถรม ช่วงก่อนปี 2556 มีเป้าหมายเพื่อเน้นย้ำสิทธิอันชอบ ธรรมเหนือปราสาทศักดิ์ก้อถรม ท่ามกลางกระแสพิพาทเรื่องโบราณสถานและดินแดน โดยได้ ปรากฏออกมาในหลายรูปแบบ ทั้งการจัดการด้านพื้นที่ การสร้างหมู่บ้าน การอพยพผู้คน การบูรณะโบราณสถาน ตลอดจนการจัดพิธีกรรม ฯลฯ ถึง ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนแล้วแต่แฝงด้วย นัยของการเป็นเจ้าของทั้งสิ้น

2. การจัดการชายแดน พ.ศ. 2557-2563: การเชื่อมความสัมพันธ์และพัฒนากองเทียว

บริบททางการเมืองไทย-กัมพูชาช่วง พ.ศ. 2557-2563: ช่วงนี้เป็นช่วงสิ้นสุดความขัดแย้งไทย-กัมพูชากรณีเขาพระวิหาร ภายหลังจากยุติธรรมระหว่างประเทศได้ตัดสินคดีความเรื่องปราสาทพระวิหารและพื้นที่โดยรอบ (vicinity) แล้วเสร็จในปี 2556 ทิศทางความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชาเปลี่ยนไปในทางบวกมากขึ้น เกิดการเยือนของผู้นำทั้งสองประเทศ และลงนามในข้อตกลงพัฒนาพื้นที่ชายแดนและการเชื่อมโยงเส้นทางคมนาคมไทย-กัมพูชา (สัญญาบัตร มีสุวรรณ, 2558, น.3) เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจ การค้า และการท่องเที่ยวชายแดน เตรียมพร้อมเข้าสู่ประชาคมอาเซียน ในปี พ.ศ. 2558 จึงนำมาสู่การจัดการชายแดนเหนือพื้นที่ปราสาทสตึกก๊อกรม ดังนี้

2.1 หน่วยงานความมั่นคง จากการศึกษาพบว่า หน่วยงานหลักที่เข้ามาจัดการในช่วงนี้ พบว่า อยู่ภายใต้การจัดการของกองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12 สระแก้ว มีหน้าที่ดูแลหน้าแนวชายแดน 100 กิโลเมตร ตั้งแต่อำเภอตาพระยาจนถึงบ้านโนนหมากมุ่น อำเภอโคกสูง โดยมีการจัดการ คือ

1) การคลายความตึงเครียดและส่งเสริมการท่องเที่ยว เมื่อเหตุการณ์สงบ กองกำลังบูรพาได้ประกาศถอนทหารออกจากพื้นที่ ทำให้กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12 สระแก้ว ซึ่งเป็นกองกำลังประจำถิ่นเข้ามามีบทบาทในการจัดการแทน นับตั้งแต่ พ.ศ. 2556 กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12 ได้ปรับลดอัตราการขึ้นรักษาหน้าแนวชายแดนลงจากเดิมในปี พ.ศ. 2542 ที่มีอัตรา 1,000 นาย ในปัจจุบันให้เหลือเพียง 450 นาย (สนั่น รัชใส, 2562, สิงหาคม 21) ทั้งยังมีโครงการความร่วมมือต่าง ๆ ระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจตระเวนชายแดนและหน่วยงานความมั่นคงของกัมพูชา เช่น การประชุมแก้ไขปัญหาพื้นที่ทำกินของราษฎรในพื้นที่ทับซ้อนบริเวณหลักเขตแดนที่ 42 และ 43 การหารือเวลาเปิด-ปิดด่านชายแดน นอกจากนี้ ในช่วงที่ทางปราสาทสตึกก๊อกรมจัดกิจกรรมในเวลาากลางคืน เจ้าหน้าที่ตำรวจตระเวนชายแดนยังทำการขยายเวลาปิดด่านชายแดน ฉก.38 บ้านโนนหมากมุ่น ห่างจากปราสาทสตึกก๊อกรมราว 2 กิโลเมตร ซึ่งเป็นด่านตำรวจชายแดนที่ใหญ่ที่สุด จากเดิมปิดเวลา 17.00 น.ปรับเป็น 21.00 น. และส่งเจ้าหน้าที่บางส่วนติดตามอำนวยความสะดวกในการข้ามแดนให้แก่ราษฎรกัมพูชาที่ต้องการเข้ามารับชมมหรสพ อีกทั้งในการจัดกิจกรรม แสง สี เสียง เมื่อวันที่ 25-26 กรกฎาคม 2562 กองกำกับการตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12 ได้ส่งเจ้าหน้าที่จำนวน 5 นาย เข้าร่วมการแสดงชุด “บุชชาทเวอไอศวรรยราชา คุรุพราหมณะสถาปก สตึกก๊อกรมมหาปราสาท” ร่วมกับนักแสดงอื่น ๆ (ปรีชา นุชละม้าย, 2562, มกราคม 25) การจัดกิจกรรมดังกล่าว ไม่ใช่เพื่อความบันเทิงอย่างเดียว แต่ยังสะท้อนถึงการให้ความสำคัญกับปราสาทสตึกก๊อกรมของฝ่ายไทยอีกด้วย

กล่าวได้ว่า การจัดการของหน่วยงานความมั่นคง สะท้อนให้เห็นถึงการคงความสำคัญของปราสาท พร้อมกับให้ความสำคัญในการอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชนกัมพูชา และการเข้าร่วมกิจกรรมสร้างความบันเทิงเพื่อลดระดับความตึงเครียด ขณะเดียวกันก็เป็นการสร้างความสัมพันธ์อันดีผ่านกิจกรรมในพื้นที่อีกด้วย

2.2 กรมศิลปากร ภายใต้อำนาจการบริหารจัดการของกรมศิลปากร สำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี และอุทยานประวัติศาสตร์สตึกก๊อกรม มีการจัดการ คือ

1) การจัดตั้งปราสาทศักดิ์ก๊อกรมเป็นอุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ 11 ของประเทศไทย

จากการศึกษาพบว่า ในปีงบประมาณ พ.ศ. 2560 รัฐบาลและกรมศิลปากร ได้มีนโยบายพัฒนาอุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ 11 เพิ่มเติม หลังจากห่างหายไปเกือบ 30 ปี ผลปรากฏว่าปราสาทศักดิ์ก๊อกรม จังหวัดสระแก้ว ได้รับการยกระดับปราสาทศักดิ์ก๊อกรมขึ้นเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ เนื่องจากเป็นปราสาทเขมรที่มีขนาดพื้นที่และแผนผังใหญ่ที่สุดในภาคตะวันออก ทั้งตัวปราสาทและจารึกศักดิ์ก๊อกรมหลักที่ 2 ยังมีความสำคัญอย่างมากต่อประวัติศาสตร์อารยธรรมเขมรโบราณ นอกจากนี้ จากการสัมภาษณ์หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์ศักดิ์ก๊อกรม ยังพบว่ามีปัจจัยอื่นอีก 2 ประเด็น ที่มีผลทำให้กรมศิลปากรตัดสินใจเลือกปราสาทศักดิ์ก๊อกรม คือ (ธวัชรัตน์ ชัยนราพิพัฒน์, 2563, สิงหาคม 25) (1) ด้านความมั่นคง ตามที่ปรากฏชื่ออยู่ในแผนบริหารจัดการชายแดนด้านความมั่นคงฉบับปัจจุบัน (พ.ศ. 2559 – 2564) ซึ่งรัฐไทยมีความกังวลต่อพื้นที่บริเวณปราสาทอย่างมาก เนื่องจากตั้งอยู่ใกล้แนวพรมแดนไทย-กัมพูชา ระหว่างหลักเขตแดนที่ 42 และ 43 ที่มีปัญหาเรื่องพื้นที่ทับซ้อนและการอ้างสิทธิ์เหนือดินแดนมาช้านาน ดังนั้น การบูรณะและจัดตั้งปราสาทเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ นัยหนึ่งก็เพื่อย้ำสิทธิ์ความชอบธรรมเหนือพื้นที่ปราสาทศักดิ์ก๊อกรม ขณะเดียวกันปราสาทศักดิ์ก๊อกรมก็ทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ/ ความมั่นคง เหมือนกับถนนศรีเพ็ญ ด้านชายแดน หลักเขตแดน บ่งบอกถึงอำนาจอธิปไตยของรัฐไทยว่าแพร่ขยายไปถึงส่วนไหนของพื้นที่ชายขอบ/ ชายแดน (2) ด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว การจัดตั้งอุทยานประวัติศาสตร์ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชายแดนมีส่วนช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจของจังหวัดสระแก้วให้ดีขึ้น เพราะหลังจากที่มีการจัดตั้งปราสาทศักดิ์ก๊อกรมเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ จำนวนนักท่องเที่ยวที่เคยมีเพียงหลักร้อยก็เพิ่มขึ้นเป็น 5,000 คนต่อเดือน ทั้งยังตอบสนองต่อบริบทพื้นที่ ซึ่งกำลังเตรียมการเปิดจุดผ่อนปรนการค้าชายแดนแห่งใหม่ ที่บ้านโนนหมากมูนในอีกไม่ช้า คาดว่าหากเปิดอย่างเป็นทางการอัตรานักท่องเที่ยวจากประเทศกัมพูชาจะเข้ามาเยี่ยมชมปราสาทศักดิ์ก๊อกรมสูงขึ้น

2) การประชาสัมพันธ์และปรับปรุงภูมิทัศน์รอบปราสาทศักดิ์ก๊อกรม เมื่อรัฐบาล

และกรมศิลปากรมีมติเห็นควรยกระดับปราสาทศักดิ์ก๊อกรมเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ ทางด้านสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี จึงได้ประสานความร่วมมือไปยังหน่วยงานจังหวัดสระแก้ว แต่งตั้งคณะกรรมการพัฒนาเพิ่มศักยภาพโบราณสถานปราสาทศักดิ์ก๊อกรมให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมสู่อาเซียน พร้อมจัดทำแผนแม่บทสำหรับบริหารงาน และปรับปรุงภูมิทัศน์เป็นอุทยานประวัติศาสตร์แห่งใหม่ โดยในปี 2560 กรมศิลปากรได้จัดสรรงบประมาณจำนวน 50 ล้านบาท แบ่งออกเป็นสองส่วน คือ งบประมาณสำหรับการปรับปรุงภูมิทัศน์ จำนวน 46 ล้านบาท ได้แก่ ห้องสุขา ลานจอดรถ ร้านจัดจำหน่ายสินค้าของที่ระลึก อาคารอเนกประสงค์ ศูนย์บริการข้อมูลระบบน้ำ ระบบไฟ ฯลฯ และงบประมาณประชาสัมพันธ์ปราสาทศักดิ์ก๊อกรม 4 ล้านบาท ได้แก่ กิจกรรมแสง-เสียง จัดแสดงสินค้าโอท็อป เป็นต้น ขณะเดียวกันรัฐมนตรีว่าการกระทรวงวัฒนธรรมได้ประชาสัมพันธ์ปราสาทศักดิ์ก๊อกรม เชื่อมโยงกับปราสาทบันทายฉมาร์ และปราสาทบันทายทัฬหะ จังหวัดบันเตียเมียนเจย ราชอาณาจักรกัมพูชา ผ่านทางรายการเดินหน้าประเทศไทยกับทูตานุทูตประเทศ ทั้งในอาเซียน ยุโรป ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ และอเมริกา (อุทยานประวัติศาสตร์ศักดิ์ก๊อกรม, 2563, ออนไลน์)

3) การจัดกิจกรรมส่งเสริมการท่องเที่ยวและเชื่อมความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา เมื่อมีการจัดตั้งปราสาทสติกก๊อกรมเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2560 สำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรี ได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้ามาประจำตำแหน่งหัวหน้าอุทยาน บริหารจัดการปราสาทสติกก๊อกรม และได้จัดกิจกรรม แสง สี เสียงขึ้น โดยตลอดทั้งงานเต็มไปด้วยกิจกรรมหลากหลายที่สะท้อนความสัมพันธ์ ไทย-กัมพูชา เช่น ป้ายประชาสัมพันธ์สามภาษา ทั้งไทย กัมพูชา และอังกฤษ ที่ปักกระจายตามแนวชายแดน การเชิญบุคคลสำคัญของไทยและกัมพูชาเข้าร่วมงาน อาทิ ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และเปิดตลาดนัดย้อนยุคสองแผ่นดิน ไทย-กัมพูชา ที่ระดมเอาสินค้าขึ้นชื่อจากฝั่งไทยและกัมพูชามาเปิดขาย เช่น อาหาร ผ้าทอด น้ำมันสมุนไพร เป็นต้น ส่วนด้านความบันเทิง ก็มีนักดนตรีวงดุริยางค์กรมศิลปากรขับกล่อมบทเพลง ทั้งเพลงพระราชนิพนธ์ เพลงไทยสากล และเพลงลูกทุ่ง แต่ที่น่าสนใจและเข้ากับบรรยากาศที่ผู้คนสองฝากฝั่งรัฐชาติมาอยู่รวมกัน คงหนีไม่พ้นเพลงลูกทุ่งจังหวะกันตรึม เช่น เพลงสาวกันตรึมของ ไผ่ พงศธร และเพลงยกเอี้ยยกยวน ที่ถูกขับร้องเป็นภาษาไทยและภาษาเขมร นอกจากนี้ ชุดการแสดง “บูชาเทวะ ไศวรบรรยกราชา ครุพราหมณะสถาปก สติกก๊อกรมมหาปราสาท” ที่เป็นไฮไลต์ ก็มีลำนำบรรยายภาษาเขมรตลอดทั้งเรื่อง

กล่าวได้ว่า การจัดการของกรมศิลปากรยังคงมุ่งเน้นให้ความสำคัญกับปราสาท สติกก๊อกรม นัยหนึ่งนั้นเพื่อให้เห็นถึงสิทธิของไทยเหนือพื้นที่ปราสาท ด้วยการจัดยกปราสาท สติกก๊อกรมขึ้นเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ แต่ขณะเดียวกันก็พยายามใช้ปราสาทสติกก๊อกรม เป็นเครื่องมือสมานรอยร้าวและสร้างความบันเทิงให้กับประชาชนสองฝากฝั่งรัฐชาติ

2.3 หน่วยงานในพื้นที่ โดยมีจังหวัดสระแก้ว อำเภอโคกสูง เป็นหน่วยงานสำคัญ ที่พยายามผลักดันให้ปราสาทสติกก๊อกรมเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่มีชื่อเสียงของจังหวัด โดยมีการจัดการ คือ

1) การประกวดมิสแกรนด์ไทยแลนด์ พ.ศ. 2562 จากการศึกษาพบว่า ในปี พ.ศ. 2562 ได้มีการชูประเด็น “แหล่งท่องเที่ยวชายแดน” และผลักดันให้ปราสาทสติกก๊อกรม ให้เป็นสัญลักษณ์ประจำจังหวัดสระแก้ว/อำเภอโคกสูง ผ่านเวทีการประกวดมิสแกรนด์ไทยแลนด์ (Miss Grand Thailand) พ.ศ. 2562 โดยในรอบการประกวดชุดประจำจังหวัด คุณแชมป์ กมลรส ทูลภิรมย์ นักร้องแบบของจังหวัดสระแก้ว ได้รังสรรค์ชุดที่ชื่อว่า “**วิจิตรยาตรา อัสรานารี แก้วมณีแห่งแสงสติกก๊อกรม**” พร้อมบรรยายความหมายของชุดไว้ว่า “**หมายถึงสตรีที่ตั้งใจ แต่งองค์ทรงเครื่องอย่างวิจิตรงดงาม ไปสักการะเทพยดาแห่งปราสาทแห่งนี้**” ภายหลังจาก ชุดดังกล่าวได้ถูกนำเสนอออกไป ก็ได้รับคำชื่นชมจากคณะกรรมการและประชาชนชาวไทย เป็นอย่างมาก จนผ่านเข้ารอบ TOP 20 ชุดประจำชาติสวยงาม ที่มีโอกาสได้รับการพิจารณา เป็นชุดประจำชาติของไทยในการประกวดระดับนานาชาติ ณ เมืองการากัส ประเทศเวเนซุเอลา (Miss Grand Thailand, 2019, ออนไลน์) การหยิบเอาเรื่องราวเกี่ยวกับปราสาทสติกก๊อกรม มาดัดเย็บเป็นชุดมิสแกรนด์สระแก้ว เป็นการจุดประกายสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ของจังหวัด ที่แปรเปลี่ยนตามยุคสมัย ผ่านเวทีประกวดระดับนานาชาติ

2) การเปลี่ยนตราสัญลักษณ์และคำขวัญประจำอำเภอโคกสูง ในปี พ.ศ. 2562 นายประพิศ ญาณปัญญา นายอำเภอโคกสูงได้ระดมความคิดจากผู้นำชุมชน กำนัน ผู้ใหญ่ มีมติให้เปลี่ยนแปลงคำขวัญใหม่ จากเดิมที่ใช้มาตั้งแต่ปี 2539 คือ “ดินแดนแห่งตำนาน ปราสาทหินโบราณ ผ้าไหมพื้นบ้าน ยุทธการโนนหมากมูน” ว่าเป็น “โคกสูงเมืองเกษตรชายแดนไทย-กัมพูชา นักรบกล้ายุทธการโนนหมากมูน เขาคีต่างแหล่งต้นตุน แหล่งลำน้ำ ปราสาทหินงดงาม สดักก้อกรม” การปรับคำขวัญนี้ได้สะท้อนให้เห็นถึง ท้องถิ่นได้ให้ความสำคัญพร้อมกับย้ำให้เห็นถึงความ “งดงาม” เพื่อชูประเด็นให้ปราสาทสดักก้อกรมกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว นอกจากนี้ทางอำเภอโคกสูง และองค์การบริหารส่วนตำบลโคกสูง ยังได้เปลี่ยนตราสัญลักษณ์ของอำเภอจากเดิมที่เคยใช้สัญลักษณ์รูปปราสาทหินทั่วไปได้เปลี่ยนมาใช้รูปปราสาทสดักก้อกรม

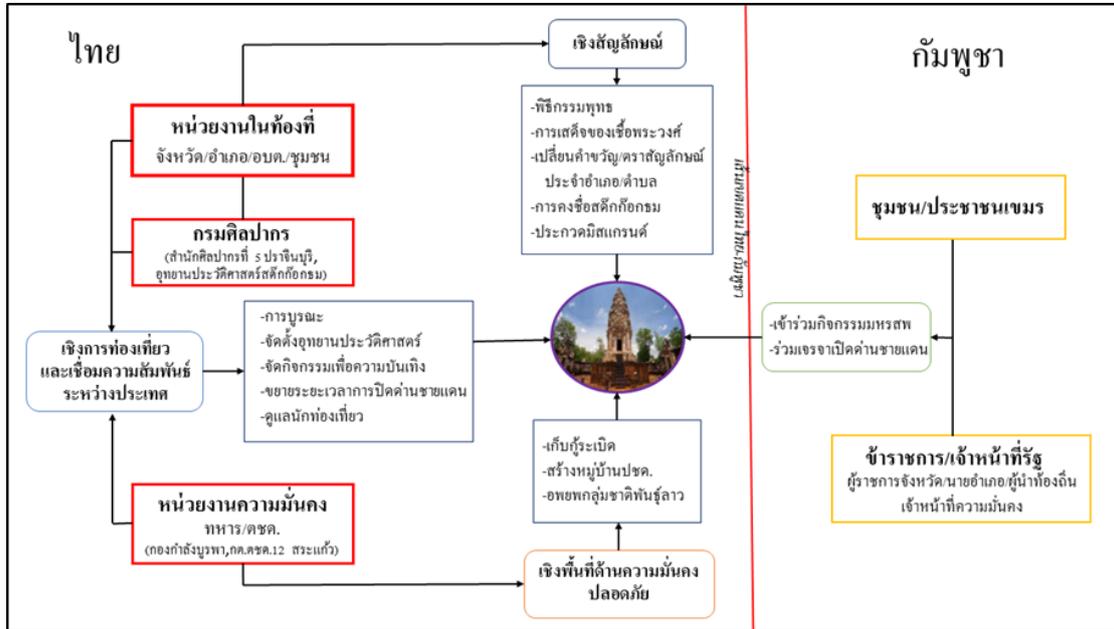
3) การจัดกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา ตั้งแต่ปี 2560 หลายหน่วยงาน ประโคมจัดกิจกรรมมากมายลงบนพื้นที่ปราสาท เช่น วิ่งมินิมาราธอน ปั่นจักรยาน และยังนำกิจกรรมทางศาสนา มาใช้เชื่อมความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา ดังปรากฏในชื่อของโครงการ เช่น งานบุญขามปุรมีศรีสระแก้ว สานสัมพันธ์ไมตรีในมิติพระพุทธศาสนา จังหวัดสระแก้ว ประเทศไทย กับจังหวัดบันเตียเมียนเจย ราชอาณาจักรกัมพูชา, งานทำบุญสืบสานวัฒนธรรมสองแผ่นดิน ไทย-กัมพูชา และทำบุญตักบาตรสองแผ่นดินไทย-กัมพูชาในวันอาสาฬหบูชา เป็นต้น โดยได้เชิญเจ้าหน้าที่ระดับสูงและพระสงฆ์จากฝั่งกัมพูชามาร่วมงาน

จากที่กล่าวมา เห็นได้ว่าหน่วยงานในพื้นที่มีบทบาทในการจัดการอย่างมาก ที่ทำให้ปราสาทสดักก้อกรมเป็นที่รู้จักต่อสาธารณชน ผ่านการส่งเสริมและจัดกิจกรรมต่าง ๆ ตามที่กล่าวมา โดยสอดคล้องกับหน่วยงานความมั่นคงและกรมศิลปากร คือ การใช้ปราสาทสดักก้อกรมเชื่อมความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา

กล่าวได้ว่า การจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของประเทศไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสดักก้อกรม หลัง พ.ศ. 2557-2563 (ปัจจุบัน) ทั้งสามหน่วยงาน ได้แก่ หน่วยงานความมั่นคง กรมศิลปากร และหน่วยงานในพื้นที่ ต่างมีเป้าประสงค์เดียวกัน คือ การใช้ปราสาทสดักก้อกรมเป็นเครื่องมือในการประสานรอยร้าวเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างประเทศไทย-กัมพูชา ทั้งในระดับรัฐและระดับท้องถิ่น รวมถึงการใช้ปราสาทสดักก้อกรมเพื่อฟื้นฟูภาคการท่องเที่ยว และเศรษฐกิจชายแดนจังหวัดสระแก้วอีกด้วย

สรุป

แผนผังการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของประเทศไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสด๊กก๊อกธม 2534-2563

จากการศึกษาการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของประเทศไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสด๊กก๊อกธม พ.ศ. 2534-2563 พบว่า ปราสาทสด๊กก๊อกธมมีความสำคัญอย่างมากทั้งในด้านประวัติศาสตร์และความมั่นคง โดยมีการจัดการแบ่งออกเป็น 2 ระยะ คือ 1) การจัดการชายแดน พ.ศ. 2534-2556 มุ่งเน้นไปที่การย้ายสิทธิและแสดงความเป็นเจ้าของ โดยหน่วยงานความมั่นคง (ทหาร) ได้เข้ามาขอเช่าพื้นที่รอบปราสาทสด๊กก๊อกธมจากกรมป่าไม้เพื่อสร้างหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดนและอพยพประชาชนกลุ่มชาติพันธุ์ลาวเข้าอยู่อาศัย ด้านสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรีก็ได้รับเร่งดำเนินการบูรณะปราสาททันที ส่วนหน่วยงานในพื้นที่ได้ใช้ประเพณีวัฒนธรรมพุทธสร้างความผูกพันหวงแหนระหว่างกลุ่มประชาชนที่อพยพเข้ามาใหม่กับปราสาทสด๊กก๊อกธม

2) การจัดการชายแดน พ.ศ. 2557-2563 ยังคงมุ่งเป้ากับการย้ายสิทธิเหนือตัวปราสาท แต่ขณะเดียวกันหน่วยงานรัฐไทยได้ผลักดันให้ปราสาทสด๊กก๊อกธมเป็นแหล่งท่องเที่ยวชายแดนแห่งใหม่ของจังหวัดสระแก้ว และเป็นพื้นที่ในการเชื่อมความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา ดังที่หน่วยงานความมั่นคง (ตชด.) ได้ปรับลดขนาดกองกำลังหน้าแนวชายแดนบริเวณปราสาทสด๊กก๊อกธมลง และส่งเจ้าหน้าที่เข้าร่วมกิจกรรมบันเทิงที่จัดขึ้นในปราสาท ด้านกรมศิลปากรและสำนักศิลปากรที่ 5 ปราจีนบุรีก็ได้มีนโยบายจัดตั้งปราสาทสด๊กก๊อกธมเป็นอุทยานประวัติศาสตร์แห่งที่ 11 ของประเทศไทย และทุ่มงบประมาณจำนวนมหาศาลปรับปรุงภูมิทัศน์สร้างสิ่งอำนวยความสะดวกรองรับนักท่องเที่ยว ส่วนหน่วยงานในพื้นที่ ได้เปลี่ยนแปลงคำขวัญและตราหน่วยงานราชการ เพื่อเชิดชูความยิ่งใหญ่และสวยงามของปราสาทสด๊กก๊อกธม อีกทั้งยังนำเอากิจกรรมทางศาสนาที่ครั้งหนึ่งเคยใช้เป็นเครื่องมือแสดงความเป็นเจ้าของมาใช้เพื่อเชื่อมความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชา

อภิปรายผล

หากพิจารณาการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาของประเทศไทยเหนือพื้นที่ปราสาทสติกก้อกกรมร่วมกับงานศึกษาชายแดนที่ผ่านมาพบว่า ผลการวิจัยครั้งนี้มีความสอดคล้องกับงานศึกษาของจตุพร ดอนโสม (2563) กล่าวคือ ในพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชาซึ่งปราศจากประชากรธรรมชาติเป็นเครื่องกีดขวาง ประเทศไทยได้สร้างหมู่บ้านป้องกันตนเองชายแดน คือ หมู่บ้านหนองหญ้าแก้วและอพยพกลุ่มชาติพันธุ์ลาวในจังหวัดอีสานตอนล่างเข้ามาอยู่อาศัยเพื่อสร้างพรมแดนมนุษย์แบ่งแยกรัฐชาตินอกจากนี้ยังพบข้อค้นพบเพิ่มเติมที่ต่อยอดองค์ความรู้งานศึกษาการจัดการชายแดนว่า ประเทศไทยไม่เพียงใช้กลุ่มชาติพันธุ์ลาวเพื่อแสดงสิทธิ์ความเป็นเจ้าของพื้นที่ชายแดนและปราสาทสติกก้อกกรมเท่านั้น แต่ยังใช้พิธีกรรมทางศาสนาพุทธ เช่น การเวียนเทียน การชนข้าวเข้าปราสาท อันเป็นประเพณีหลักของคนไทยผ산ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างปราสาทสติกก้อกกรมกับกลุ่มประชากรใหม่ที่เพิ่งโยกย้ายเข้ามา ขณะเดียวกันเชื้อพระวงศ์ไทยถึง 2 พระองค์ คือ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ก็ทรงเสด็จเยี่ยมเยือนปราสาทหลังนี้ถึง 3 ครั้ง สะท้อนให้เห็นถึงปราสาทสติกก้อกกรมมีความสำคัญอย่างมากต่อประเทศไทย และย้ำสิทธิ์ด้วยการสลักหินลายพระหัตถ์ “สิรินธร” ตั้งแสดงไว้หน้าปราสาทประธาน อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากความขัดแย้งเรื่องปราสาทเขาพระวิหารและเขตแดนไทย-กัมพูชาคลี่คลายลง (พ.ศ. 2556) ประเทศไทยก็ได้ใช้คุณลักษณะดั้งเดิมหรือเป้าประสงค์ของการสร้างปราสาทเขมร คือ การเป็นจุดศูนย์กลางเชื่อมโยงผู้คนแถบนี้ไม่ว่าจะอยู่ในดินแดนไทยหรือเขมรเข้าไว้ด้วยกัน ดังเช่นที่ ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2536) และพิพัฒน์ กระแจะจันทร์ (2556) ได้กล่าวไว้ในงานศึกษาโบราณสถานเขมรที่ผ่านมา ด้วยการจัดกิจกรรมสร้างความบันเทิง เชิญแขกคนสำคัญ ไม่ว่าจะเป็น ผู้ว่าราชการจังหวัด นายอำเภอ ผู้นำท้องถิ่น ตลอดจนประชาชนกัมพูชาเข้ามาร่วมงาน เพื่อเป็นการกระชับความสัมพันธ์ไทย-กัมพูชาทั้งในระดับ “รัฐ” และ “ราษฎร์” ซึ่งได้ขาดหายไปก่อนหน้านี้ รวมถึงการผลักดันให้จัดตั้งปราสาทสติกก้อกกรมเป็นอุทยานประวัติศาสตร์ การเปลี่ยนแปลงตราสัญลักษณ์/คำขวัญประจำอำเภอ ตำบล ตลอดจนการคงชื่อเรียกสติกก้อกกรมก็เพื่อให้เกียรติ เชิดชูแก่บรรพบุรุษเขมรผู้สร้างปราสาทหลังนี้ด้วยเช่นกัน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้ : ในปัจจุบันยังมีโบราณสถานตามแนวชายแดนไทย-กัมพูชาอีกหลายแห่งที่ยังไม่ได้ถูกศึกษาในแง่การจัดการชายแดน โดยเฉพาะปราสาทตาเมือนธม และปราสาทตาควาย จังหวัดสุรินทร์ที่มีการอ้างสิทธิ์ครอบครองทั้งจากรัฐไทยและกัมพูชาอย่างเข้มข้น ดังนั้นจึงเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจที่จะนำแนวคิดการจัดการชายแดนไปใช้ศึกษาวิเคราะห์

ข้อเสนอในการวิจัยครั้งถัดไป : เนื่องจากงานศึกษาชิ้นนี้วิเคราะห์ผ่านมุมมองการจัดการของหน่วยงานรัฐไทยเป็นหลัก ทำให้ขาดข้อมูลในส่วนการจัดการของฝ่ายกัมพูชา ดังนั้นหากมีการศึกษาจากมุมมอง/ เอกสารกัมพูชาอาจทำให้ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการชายแดนไทย-กัมพูชาเหนือพื้นที่ปราสาทสติกก้อกกรมลึกซึ้งและรอบด้านยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. (2529). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15 – 16*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ภาพพิมพ์.
- _____. (ม.ป.ป.). *ปราสาทสด๊กก๊อกธม*. สืบค้นจาก <http://www.qrcode.finearts.go.th/index.php/th/historic-site/hs-sra-kiao/sdokkokthom>
- กำพล จำปาพันธ์. (2559). ร้อยรอยอายุธรรมเขมรโบราณและสยามอยุธยาในเขตจังหวัดสระแก้ว. *วารสารวิชาการการท่องเที่ยวไทยนานาชาติ*, 12(2), 33-58.
- ข่าวในพระราชสำนัก. (2553, สิงหาคม). *ข่าวในพระราชสำนัก วันอังคารที่ 31 สิงหาคม 2553 (ช่อง Thai PBS) (1/2)*. สืบค้นจาก <https://www.youtube.com/watch?v=8eGu2OrKuXY>
- จตุพร ดอนโสม. (2563). *ปฏิบัติการในชุมชนชายแดนรัฐจัดตั้งบนพื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา*. เจษฎา ความคุ้นเคย. (2561). การพัฒนารูปแบบเขตเศรษฐกิจชายแดนไทย - กัมพูชา เพื่อเข้าสู่ประชาคมอาเซียน. *วารสารวิทยาลัยดุสิตธานี*, 12(3). 71-86.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2552). *ลัทธิชาตินิยมไทย/สยามกับกัมพูชาและกรณีศึกษาปราสาทเขาพระวิหาร*. กรุงเทพฯ: โครงการห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ป่วยอิงภากรณ์.
- ชิตพล ชัยมะดัน. (2563). ผลการดำเนินงานตามนโยบายเขตพัฒนาเศรษฐกิจพิเศษ: กรณีศึกษาจังหวัดสระแก้ว. *วารสารการเมืองการปกครอง*, 10(2), 48-66.
- ทิพย์สุดา ธรรมลาภากุล. (2560). *การเมืองในการกำหนดนโยบายพื้นที่เศรษฐกิจการค้าชายแดน จุดผ่านแดนถาวรช่องสะง่า อำเภอภูสิงห์ จังหวัดศรีสะเกษ*. (วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). *กำเนิดสยามจากแผนที่: ประวัติศาสตร์ภูมิกายาของชาติ*. กรุงเทพฯ: คบไฟ.
- ธีรพงษ์ เรืองคำ. (2559). *วิเคราะห์หลักกฎหมายระหว่างประเทศในคดีตีความคำพิพากษาเกี่ยวกับปราสาทพระวิหาร ค.ศ. 2013*. (วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ผู้จัดการ. (2551, สิงหาคม). *กมธ.กิจการชายแดน ลงสระแก้ว หลังเขมรประกาศยึด "สด๊กก๊อกธม"*. สืบค้นจาก <http://www.manager.co.th/asp-bin/mgrView.asp?NewsID=9510000099671>
- ฝ่ายกิจการพลเรือน กองกำลังบูรพา. (2545). *บัญชีรายชื่อสมาชิกชุดปฏิบัติการป้องกันและพัฒนาอำเภอตาพระยา บ้านหนองหญ้าแก้ว*.
_____. (ม.ป.ป.). *สรุปแบบบัญชีรายชื่อพื้นที่ป่าไม้ทับ.ได้รับอนุญาตให้ใช้พื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ จ.สระแก้ว*.
- พิพัฒน์ กระจ่างจันทร์. (2556). *ประวัติศาสตร์ผู้คนบนเส้นพรมแดนเขาพระวิหาร*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ (2536). *ปราสาทเขาพระวิหาร ศาสนบรรพตที่โดดเด่นที่สุดในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์* (พิมพ์ครั้งที่ 1). กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ.
- ราชมพ บัณฑิต. (2546). *ปราสาทสด๊กก๊อกธม: ปราสาทเขมรทรงพุ่มรุ่นแรกในประเทศไทย*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- วสุ โปษะนันทน์. (2552). *อนัสติโลซิสเพื่อการบูรณะปราสาทสติกก้อกธม*. (วิทยานิพนธ์
สถาปัตยกรรมดุสิตบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วันชัย ไพเราะ. (2559). *พื้นที่ชายแดนไทย-กัมพูชา อำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว: พื้นที่ ผู้คน
อำนาจและการปรับตัว*. (วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต). มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สัญญารัตน์ มีสุวรรณ. (2558). *ความขัดแย้งเหนือดินแดนปราสาทพระวิหารระหว่างไทยและ
กัมพูชา: ผลกระทบ และแนวโน้มหลังคำพิพากษาตีความของศาลยุติธรรมระหว่าง
ประเทศ พ.ศ. 2556*. โครงการผลิตและเผยแพร่ตำราและผลงานวิชาการ, วิทยาลัย
การเมืองการปกครอง มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สำนักงานสภาความมั่นคงแห่งชาติ. (ม.ป.ป.). *แผนบริหารจัดการชายแดนด้านความมั่นคง
(พ.ศ. 2549–2564)*. สืบค้นจาก <https://bit.ly/3ax7ILx>
- สุจิต วงศ์เทศ. (2562, มิถุนายน). *รายการ ชรรค์ชัย-สุจิตต์ ทอดน่องท่องเที่ยว จังหวัดสระแก้ว
ตอน กรุงเทพตั้งเค้าเป็นราชธานี ที่ปราสาท สติกก้อกธม หลักแหล่งลัทธิเทวราช.
[วิดีโอ]*. สืบค้นจาก <https://www.youtube.com/watch?v=Pc5BK3clwY8>
- สุชาติ ผดุงกิจ. (2558). *เขตเศรษฐกิจพิเศษกับความคาดหวังของคนไทย*. *วารสารรัฐศาสตร์*, 57(2), 08-18.
- สุรชาติ บำรุงสุข. (2553). *เขตแดน พรหมแดน ชายแดน*. *จุลสารความมั่นคงศึกษา*, *จุลสารความ
มั่นคงศึกษา ฉบับที่ 71*.
- หน่วยปฏิบัติการบูรณะเปิดด้านมนุษยธรรมที่ 1 กองกำลังบูรพา. (ม.ป.ป.). *ข้อมูลการเก็บกู้วัตถุ
ระเบิดพื้นที่ SHA ปราสาทสติกก้อกธม*.
- อภิชาติ ทวีโกคา. (2549). *จารีกสติกก้อกธม:รหัสผ่านประวัติศาสตร์ขอม*. สระแก้ว: ข.ดำรงชัยการพิมพ์.
- อุทยานประวัติศาสตร์สติกก้อกธม. (2563). *ประวัติความเป็นมา*. สืบค้นจาก
<http://virtualhistoricalpark.finearts.go.th/prasatsadokkokthom/index.php/th/>
- Etienne Aymonier. (1901). *Le Cambodge. Tome II, Les Provinces siamoises*. Paris:
Ernest Leroux.
- Miss Grand Thailand. (2019, July). *MGT63 มิสแกรนด์สระแก้ว*. สืบค้นจาก
[https://www.facebook.com/missgrandthailand/photos/
a.1860240530788860/1860242880788625/?type=3&theater](https://www.facebook.com/missgrandthailand/photos/a.1860240530788860/1860242880788625/?type=3&theater)

รายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

- จตุรพร เทียมทินกฤต. (2563, 30 กันยายน). *ข้าราชการกรมศิลปากร [บทสัมภาษณ์]*.
- ชัตร์ต สกุลพราหมณ์. (2562, 29 กรกฎาคม). *มัคคุเทศก์ปราสาทสติกก้อกธม [บทสัมภาษณ์]*.
- เชี่ยวชาญ แสงแก้ว. (2563, 9 กันยายน). *หัวหน้าชุดแจ้งเตือนและข่าวสาร หน่วยปฏิบัติการบูร
ณะเปิดด้านมนุษยธรรมที่ 1 กองกำลังบูรพา [บทสัมภาษณ์]*.
- ธวัชรัตน์ ชัยนราพิพัฒน์. (2563, 25 สิงหาคม). *หัวหน้าอุทยานประวัติศาสตร์สติกก้อกธม
[บทสัมภาษณ์]*.
- ปรีชา นุชละม้าย. (2562, 25 มกราคม). *มัคคุเทศก์ปราสาทสติกก้อกธม [บทสัมภาษณ์]*.
- สนั่น รังใส. (2562, 21 สิงหาคม). *ตำรวจตระเวนชายแดนที่ 12 สระแก้ว [บทสัมภาษณ์]*.
- อภิชาติ ทวีโกคา . (2562, 20 กรกฎาคม). *ปลัดอำเภอโคกสูง จังหวัดสระแก้ว [บทสัมภาษณ์]*.